

ویژگی‌های نمونه‌ای از کتاب‌های درسی گروه علوم تربیتی سازمان «سمت»: تحلیل محتوای نقدهای متخصصان*

روح‌اله شهابی^۱، سیدمحمدحسین حسینی^۲

(دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۶ - پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۲۵، نوع مقاله: پژوهشی)

چکیده

یکی از وظایف اصلی سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تصنیف، تألیف و ترجمه مأخذ مبتدایی است؛ با این حال مرور شواهد نشان داده است علی‌رغم گذشت بیش از سه دهه از عمر این سازمان، یک خلأ پژوهشی جدی در زمینه بررسی علمی آثار منتشرشده آن در حوزه علوم تربیتی به صورت کلی (نه به صورت تک کتاب) وجود دارد. بررسی این خلأ پژوهشی هدف مطالعه حاضر است. این پژوهش به روش تحلیل محتوا انجام شده و جامعه آماری آن تمامی کتاب‌های منتشرشده گروه تخصصی علوم تربیتی «سمت» بوده است که تا پیش از سال ۱۳۹۵ منتشر شده‌اند. از این جامعه، ۳۳ کتاب، به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. ابزار مورد استفاده در مطالعه، «فرم نقد کتب درسی دانشگاهی شورای بررسی متون و برنامه‌های علوم انسانی» بوده است. هر کتاب را دو عضو هیئت علمی دانشگاه‌ها و متخصص در حوزه مربوط، بررسی انتقادی کرده و فرم مذکور را تکمیل نموده‌اند. طبق این مطالعه، دست کم ۷۰ درصد از متخصصان، نمونه انتخاب‌شده از کتاب‌های درسی گروه علوم تربیتی سازمان «سمت» را از لحاظ شاخص‌های اعتبار منابع، دقت در ارجاع‌دهی، رعایت امانت، بی‌طرفی علمی، رعایت قواعد نگارش، روان‌بودن، معادل‌سازی دقیق اصطلاحات، نظم منطقی در کل اثر و نیز کیفیت حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و صحافی خوب و دست کم ۳۰ درصد از متخصصان، نمونه انتخاب‌شده کتاب‌های رشته علوم تربیتی «سمت» را از حیث شاخص‌های روزآمدی منابع، جامعیت محتوا و کیفیت تحلیل، ضعیف ارزیابی کرده‌اند؛ این عدد در شاخص‌های شکلی بیشتر بوده است. در نتیجه، پیشنهادهایی در خصوص ارتقای کیفی آثار منتشرشده ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: کتاب درسی، علوم تربیتی، و «سمت».

- * این مطالعه از طرح بازخوانی انتقادی و روند تحول برنامه‌های آموزشی رشته علوم تربیتی (مربوط به طرح جامع اعتلای علوم انسانی) استخراج شده و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی آن را اجرا کرده است.
۱. استادیار، گروه روان‌شناسی، پژوهشکده اخلاق و تربیت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران (r.shahabi@ihcs.ac.ir) (نویسنده مسئول).
 ۲. دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

Sample Textbook on Educational Sciences Published by SAMT Organization: An Evaluation*

Rouhollah shahabi¹, Seyyed Mohammad Hossein Hosseini²

Received: 24/02/2021, Accepted: 16/08/2021

Abstract

One of the fundamental functions of the Organization for Researching and Composing University Textbooks in Humanities (SAMT) is writing and translating basic reference sources. However, a review of some of these works reveals that, even after three decades of activities in this field, there is a significant lacuna of research in the works published in the area of educational sciences. The aim of the present study is to examine the causes and effects of the existing lacuna by employing the content analysis method. The statistical population used for the purpose comprised all the books published by SAMT published in the area of educational sciences before 2016. For this purpose, 33 books were selected by purposive sampling. The tool used for the purpose of this study was the form prepared by “The Council for Reviewing Books and Texts on Human Sciences”. Every book was reviewed by two university faculty members who were experts in the related field. This study, in general, demonstrated that about 70 percent of experts evaluated the books published by SAMT in the field of educational science are well-organized with respect to the credibility of sources, accurate referencing, scientific neutrality, objectivity, abiding by writing regulation, fluency of the texts, precise equivalent terms, logical order of the contents as well as typography, layout, and binding. Therefore, these indexes could be considered as the strengths of SAMT’s publications in educational sciences. Nevertheless, about 30 percent of experts found the books to suffer from certain deficiencies in terms of the use of updated sources, comprehensiveness of the content, and the quality of analysis presented. This figure was even higher with regard to the appearance of the publications. The study concludes by making some suggestions for improving the quality of the published works.

Keywords

textbook, educational sciences, and “SAMT”.

* This study has been extracted from the project “critical revision and the process of the evolution of programs in the field of educational sciences (related to the comprehensive plan for the promotion of humanities) and has been implemented by the Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

1. Assistant Professor of Psychology, Faculty of Ethics Education, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, (r.shahabie@ichs.ac.ir) (Corresponding Author)
2. Ph.D. in Curriculum Studies, the Council for Reviewing Books and Texts in Humanities, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

مقدمه

کتاب درسی، به عنوان یک منبع استاندارد برای مطالعه رسمی یک موضوع و ابزاری برای آموزش و یادگیری (Graves, 2000)، شامل مجموعه‌ای از اطلاعات در یک زمینه خاص است که در قالب زبانی و تعلیمی مناسبی تهیه شده است (Rottensteiner, 2010). کتاب‌های درسی، همچنین ضمن تبیین مفاهیم و اصطلاحات مختلف، به دانشجویان در ایجاد ارتباط بین موضوعات مختلف کمک می‌کنند و به همین دلیل، بر آنچه به دانشجویان آموزش داده می‌شود و آنان می‌آموزند تأثیر می‌گذارد (Abuloum et al., 2019). کتاب درسی دارای سه نقش اساسی، شامل ارائه اطلاعات و مفاهیم درباره موضوعی خاص، ساختاردهی و سازماندهی و هدایت یادگیری است (نوروززاده و رضایی، ۱۳۸۸)؛ ضمن آنکه کتاب درسی را باید چارچوبی راهنما در نظر گرفت که مدرس با بهره‌گیری از آن به خلق یک تدریس مؤثر اقدام می‌کند و برای مدرسان تازه کار نیز گونه‌ای اطمینان و امنیت فراهم می‌سازد (Gak, 2011).

علی‌رغم تحولات بسیار، کتاب‌های درسی هنوز مرسوم‌ترین منبع تدریس در آموزش دانشگاهی‌اند و براساس برخی برآوردها، مطالعه دقیق آن‌ها می‌تواند تا حدود ۸۵ درصد، به یادگیری موفق بینجامد (Richardson et al., 2012). با توجه به چنین اهمیتی، کتاب‌های درسی باید به گونه‌ای تدوین شوند که تأمین‌کننده اهداف آموزشی از قبل را تأمین کنند (شعبانی، ۱۳۹۳)، زیرا درواقع این محتوای کتاب درسی است که می‌تواند مفروضه‌ها، اصول اساسی و مواضع معرفت‌شناختی یک برنامه درسی را روشن کند و بیانگر گستره دانش و مهارتی باشد که انتظار می‌رود یک دانشجو کسب کند (Bare, 2015). با این حال، از آنجا که اهداف نظام‌های آموزش عالی در کشورهای گوناگون متفاوت است؛ در تدوین کتاب‌های درسی، علاوه بر اهداف آموزشی، اهداف متفاوت دیگری دنبال می‌شود که شاهد آن وجود مؤسسه‌ها یا نهادهای مختلف در کشورهای گوناگون برای تدوین و نظارت بر کتاب‌های درسی (برای مثال، کمیته تصویب مواد آموزشی^۱ و مؤسسه تعلیم و تربیت تانزانیا^۲؛ نک.: Rotich et al., 2018) و همچنین نظام‌های ارزیابی متفاوتی است که در کشورهای مختلف برای نقد کتاب‌های درسی به کار می‌رود (Fahimifar et al., 2020).

1. Educational Materials Approval Committee (EMAC)
2. Tanzania Institute of Education (TIE)

همین نگاه محلی مذکور و در نظر گرفتن نیل به اهداف بومی موجب شد در سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی در کشور، براساس تصمیم ستاد انقلاب فرهنگی، «کمیته ترجمه و تألیف و تصحیح کتب دانشگاهی» تشکیل شود که با توجه به گستردگی و اهمیت کار، این کمیته چند ماه بعد در اسفند ۱۳۵۹ به «مرکز نشر دانشگاهی» تغییر نام داد و عهده‌دار انتشار آثار علمی متناسب با سیاست‌های جدید شد (خلاصه گزارش ستاد انقلاب فرهنگی، ۱۳۶۳). با این حال، نظر به اهمیت «علوم انسانی» در اواخر ۱۳۶۳، شورای عالی انقلاب فرهنگی، رأی به تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها» (سمت) را داد تا به تصنیف، تألیف و ترجمه مآخذ مبنایی - از جمله مهم‌ترین وظایف و اختیارات آن - پرداخته، کتب آموزشی را منتشر کند. این وظیفه برعهده گروه‌های پژوهشی آن سازمان است. یکی از این گروه‌های تخصصی اصلی که از نخستین سال‌های تأسیس «سمت» وجود داشته و اقدامات لازم را در انتشار کتب انجام داده، گروه «علوم تربیتی» است (آرمند، ۱۳۷۲) که تاکنون بیش از ۱۵۰ اثر در این رشته علمی منتشر کرده است؛ اما، علی‌رغم اهمیت انتشار این تعداد اثر، به ندرت یک نقد و ارزیابی کلی از آن‌ها صورت گرفته است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در یکی از معدود مطالعات در زمینه بررسی آثار انتشار یافته گروه علوم تربیتی سازمان «سمت»، حسینی و امین خندقی (۱۳۹۶)، ۲۸ کتاب را براساس یک پرسش‌نامه محقق ساخته ارزیابی کردند. نتایج این مطالعه نشان داد که دست کم ۷۰ درصد از کتاب‌های مورد بررسی از لحاظ شاخص‌های سازماندهی؛ یکپارچگی و انسجام مطالب و محتوای کل کتاب؛ برخورداری از پیشگفتار، جمع‌بندی مباحث و نتیجه‌گیری؛ کیفیت حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی و کاغذ؛ تصویر روی جلد، همخوانی تصاویر، اشکال و جداول با متن، وضوح و دقت مورد نیاز در تصاویر و جداول، توان برانگیختگی انگیزشی تصاویر و اشکال، توان انتقال اطلاعات تصاویر و جداول، توجه به جنبه زیبایی‌شناختی تصاویر و جداول؛ استفاده بجا از علائم نشانه‌گذاری؛ استفاده از جملات کوتاه؛ استفاده از بندها و پاراگراف‌های کوتاه؛ پرهیز از به کارگیری واژگان و تعییرات مهجور؛ استفاده از جملات مثبت؛ به کارگیری کمتر جملات معترضه؛ پرهیز از به کارگیری ساخت‌های نحوی زبان کهن؛ پرهیز از سره‌نویسی؛ پرهیز از گرت‌برداری نادرست از زبان بیگانه؛ پانویسی معادل لاتین

اسامی و اصطلاحات خارجی؛ واضح و قابل فهم بودن معنای متن و رعایت قواعد نگارشی و کیفیت ساختار دستوری، در سطح مناسبی قرار داشتند.

حسینی و مطور (۱۳۹۱) در پژوهش خود، به روش تحلیل محتوا، ۸۰ کتاب درسی رشته علوم تربیتی را که تعدادی از آن‌ها را سازمان «سمت» منتشر نموده است، به صورت هدفمند انتخاب و نقاط قوت و ضعف آن‌ها را به لحاظ نگارشی و محتوایی ارزیابی کردند. این ارزیابی که نمی‌توان آن را به آثار «سمت» مربوط دانست، بلکه از حیث وضعیت کتاب‌های علوم تربیتی به آن توجه شده است، به طور کلی نشان داد از لحاظ نگارشی، شاخص‌های (۱) روان و قابل فهم بودن نگارش، (۲) مناسب بودن قواعد ویرایشی و نگارشی، (۳) تناسب حجم اثر با تعداد واحدها و (۴) مناسب بودن حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی، مهم‌ترین نقاط قوت آن، و (۱) داشتن غلط‌های چاپی، (۲) نامناسب بودن طرح روی جلد، (۳) نامناسب بودن صحافی کتاب و (۴) نامناسب بودن کیفیت چاپ مهم‌ترین نقاط ضعف کتب دانشگاهی در رشته علوم تربیتی است. این مطالعه همچنین نشان داد از لحاظ محتوایی نیز نقاط قوت کتب دانشگاهی رشته علوم تربیتی عبارت بوده است از: (۱) معادل‌سازی مناسب و استفاده از اصطلاحات تخصصی، (۲) انطباق محتوا با عنوان، (۳) دارا بودن جهت‌گیری اسلامی، (۴) دارا بودن ابعاد سازنده سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، (۵) داشتن نظم منطقی و (۶) جامعیت اثر. همچنین نقاط ضعف محتوایی نیز به ترتیب عبارت بوده است از: (۱) استفاده نکردن از ابزارهای علمی، (۲) به روز نبودن، (۳) تطابق نداشتن با سرفصل‌های دروس، (۴) نداشتن نوآوری و (۵) ابهام در استنادات و ارجاعات.

به جز دو بررسی کلی یادشده، دیگر کتاب‌های علوم تربیتی منتشرشده از سوی سازمان «سمت»، به طور معدودی مورد نقد پژوهشگران دیگر نیز قرار گرفتند که از آن جمله می‌توان به مطالعه برخورداری (۱۳۹۳) و حسینی (۱۳۹۷) اشاره کرد. نیز آرمند (۱۳۹۹) اهمیت کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی^۱ را در انعکاس طیف گسترده‌ای از پژوهش‌های مرتبط با کتاب درسی در جهان، پژوهش‌محور بودن آن و پرداختن به مباحث اصلی، از جمله تأثیرات گوناگون درسی می‌داند؛ در عین حال، نارسایی در نظم منطقی مطالب و عدم تشریح و توضیح کافی برخی مفاهیم را از نقاط ضعف کتاب مذکور معرفی کرده است. سبزه (۱۳۹۹)، بیان مقدمه و اهداف در ابتدای هر فصل، استفاده از جداول و نمودارها، ارائه مدل مفهومی در ابتدای هر بخش، سلیس و قابل فهم بودن اثر و مرتبط‌بودن

۱. میک، یان (۱۳۹۳). پژوهش و نگارش کتاب درسی، ترجمه شهروز مرادزاده و رامین گلشائی، تهران: سمت.

کتاب با نیازهای حرفه‌ای دانشجوی و معلمان را نقاط قوت و فقدان الگوی آموزشی اقناع‌کننده و استفاده نکردن از یافته‌های علمی جدید را از نقاط ضعف جلد نخست کتاب روش‌ها و فنون تدریس^۱ دانستند. عبداللهی (۱۳۹۹) نیز کتاب راهنمای تدریس در دانشگاه^۲ را مورد ارزیابی قرار داد و برخورداری از نثر ساده و روان، استفاده از اصطلاحات فنی ساده و ارائه پیش‌نیازهای مفهومی را به عنوان برخی از نقاط قوت می‌داند و تأکید بر روش‌های سنتی و نپرداختن به روش‌های نوین تدریس را مهم‌ترین نقطه ضعف کتاب مذکور ذکر کرده است. برخی از کتاب‌هایی را که گروه علوم تربیتی «سمت»، آن‌ها را به فارسی برگردانده و چاپ کرده است و در فهرست مورد بررسی در مطالعه حاضر بودند نیز در زبان اصلی مورد بررسی قرار گرفتند. دوویدی (Dwivedi, 2016)، ویرایش دوم کتاب آراء تربیتی در مکاتب فلسفی^۳ را کتابی دانسته که به خوبی نوشته شده است و به دانشجوی و معلمان کمک می‌کند تا فلسفه تربیتی خود را اتخاذ کنند. تبر (Taber, 2004) کتاب الگوهای یادگیری، ابزارهایی برای تدریس^۴ را دارای امتیازات متعدد می‌داند و معتقد است این کتاب زمینه‌های زیادی را پوشش می‌دهد، به مریدان اطلاعات و بینش‌های زیادی را ارائه می‌کند و مفاهیم مرتبط با مثال‌های عینی از کلاس درس ارائه می‌کند؛ با این حال آن را کتابی فاقد حس تداوم می‌داند که در آن تلاش نشده است فصول به خوبی با یکدیگر پیوند داشته باشند. همچنین، در نقد کتاب‌های علوم تربیتی مواردی عمومی دیگری، مانند طرح مسئله یا چالش بدون حل آن، ساده‌سازی مواضع دیگران (Jain, 2015)، سردرگمی در مورد ماهیت فلسفه اتخاذ شده، بازگشت ناآگاهانه مؤلف به متافیزیک، علی‌رغم تقابل با آن، فقدان جامعیت محتوا (برای مثال، بی‌اعتنایی به تعامل معلم با محتوا) (Kauka, 2018)، فقدان ویژگی اکتشافی بودن به عنوان یک کتاب درسی (Tamtik, 2014) و مانند آن دیده شده است که می‌تواند به فهم وضعیت کتاب‌های «سمت» در مقایسه با آثار خارجی کمک کند. مرور شواهد پژوهشی ارائه شده نشان می‌دهد یک خلأ پژوهشی جدی (تنها یک مطالعه به بررسی آثار «سمت» در حوزه علوم تربیتی به شکل کلی پرداخته است) در مورد بررسی علمی و منصفانه کارنامه «سمت» در علوم تربیتی وجود دارد. پرداختن به این خلأ

۱. شعبانی، حسن (۱۳۹۸). مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، تهران: سمت.
 ۲. میلر، دلبیو، آر و ماری، اف. میلر (۱۳۹۱). راهنمای تدریس در دانشگاه‌ها، ترجمه ویدا میری، تهران: سمت.
 ۳. گو تک، جرالد، ال. (۱۳۸۹). مکاتب فلسفی و آراء تربیتی، ترجمه محمد جعفر پاک‌سرشت، تهران: سمت.
 ۴. جویس، بروس؛ کالهن، امیلی و دیوید هاپکینز (۱۳۹۱). الگوهای یادگیری، ابزارهایی برای تدریس، ترجمه محمود مهرمحمدی و لطفعلی عابدی، تهران: سمت.

پژوهشی - هدف مطالعه حاضر - به مؤلفان کمک می‌کند تا در تدوین کتاب‌های درسی نتایج چنین ارزیابی‌هایی را مورد توجه قرار دهند (شعبانی، ۱۳۹۳). ضمن آنکه در رقابت میان ناشران مختلف، نقد یک کتاب یا مجموعه آثار یک ناشر می‌تواند به این سؤال خوانندگان که آیا صرف هزینه و وقت برای خرید و مطالعه آن کتاب یا آثار ناشر ارزش دارد یا خیر، پاسخ دهد (Oinas & Leppala, 2003). این مطالعه، علاوه بر نگاه به کارنامه «سمت»، به ارزیابی کتاب‌های درسی علوم تربیتی منتشر شده در ایران توجه داشته است. معیارها و شاخص‌های ارزیابی و ویژگی‌ها و بایسته‌های متنوعی برای نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی ارائه شده است (نک: نوریان، ۱۳۹۳؛ منصوریان، ۱۳۹۲؛ یارمحمدیان و همکاران، ۱۳۸۸؛ نوروززاده و رضایی، ۱۳۸۸؛ رشیدی، ۱۳۸۸؛ رضی، ۱۳۸۸ و جمالی‌زواره و همکاران، ۱۳۸۸) که این مطالعه تلاش دارد با نگاه به این معیارها و جمع‌بندی آن‌ها به این پرسش پاسخ دهد که متخصصان، وضعیت کتاب‌های درسی گروه علوم تربیتی سازمان «سمت» را از لحاظ شاخص‌های محتوایی، زبانی، ساختاری و شکلی چگونه ارزیابی کرده‌اند؟

روش پژوهش

این پژوهش به روش تحلیل محتوای کمی انجام شده است. جامعه آماری آن تمامی کتاب‌های منتشر شده گروه تخصصی علوم تربیتی سازمان «سمت» بوده است که تا پیش از سال ۱۳۹۵ انتشار یافته‌اند. از این جامعه، ۳۳ کتاب، به شرح جدول ۱، به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند؛ یعنی آن دسته از کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» که داوری آن برعهده گروه علوم تربیتی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی^۱ بود و محقق به محتوای نقد متخصصان بر آن‌ها دسترسی داشت، مشمول در مطالعه شدند. ابزار مورد استفاده در مطالعه، فرم نقد کتب درسی دانشگاهی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی بوده است. این فرم در قالب دو جنبه کلی شکلی و محتوایی کتاب را مورد پرسش قرار می‌دهد. جنبه شکلی شامل ۵ سؤال کیفی (بازپاسخ) و ۵ سؤال چند گزینه‌ای و جنبه محتوایی شامل ۱۹

۱. شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی در سال ۱۳۷۴ با هدف نقد و بررسی علمی متون و کتب رشته‌های علوم انسانی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی آغاز به کار کرد. این شورا هم‌اکنون در ۱۵ گروه تخصصی شامل اقتصاد، تاریخ، روان‌شناسی، روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی، زبان و ادبیات عربی، زبان و ادبیات فارسی، زبان‌های خارجه، زبان‌شناسی، علوم اجتماعی، علوم تربیتی، علوم سیاسی، فقه و حقوق، فلسفه و کلام، مدیریت، باستان‌شناسی و هنر و زبان‌شناسی فعالیت می‌کند (<http://www.shmoton.ir>).

سؤال کیفی (بازپاسخ) و ۱۷ سؤال چندگزینه‌ای است. با این حال در بخش یافته‌ها جهت سهولت در ارائه نتایج، براساس رضی (۱۳۸۸) شاخص‌ها به چهار دسته زیر تقسیم شدند:

۱. شاخص‌های محتوایی: شامل روزآمدی داده‌ها و اطلاعات از جهت ارجاع به منابع جدید یا تکراری و قدیمی نبودن اطلاعات؛ اعتبار علمی منابع مورد استفاده در کتاب؛ دقت در استنادات و ارجاعات از جهت توجه به اصول منبع‌دهی؛ امانت در ارجاع‌دهی؛ جامعیت محتوا و موضوع کتاب با توجه به اهداف درس مورد نظر؛ برخورداری کتاب از نوآوری، اعم از طرح نظریه علمی جدید، ارائه ساختار علمی نو، طرح یک افق نو و خلاقیت ویژه، تنظیم جدیدی از مباحث، طرح استدلال نو و مانند آن؛ کیفیت تحلیل و بررسی علمی مسئله یا مسائل مورد نظر؛ بی‌طرفی علمی و انطباق با سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
۲. شاخص‌های زبانی: شامل رعایت قوانین عمومی نگارش و ویرایش تخصصی کتاب؛ روان و رسا بودن متن؛ و معادل‌سازی دقیق اصطلاحات تخصصی.
۳. شاخص‌های ساختاری: شامل رعایت نظم منطقی و انسجام مطالب (تسلسل عناوین کلی اثر) در هر فصل و نیز در کل اثر؛ بیان اهداف کتاب؛ ارائه خلاصه و نتیجه‌گیری؛ استفاده از جدول، تصویر و نمودار؛ و استفاده از فهرست اعلام و کتاب‌شناسی.
۴. شاخص‌های شکلی: شامل کیفیت طرح روی جلد؛ حروف‌نگاری؛ و صفحه‌آرایی و صحافی.

این فرم در شورای مذکور از سوی گروه وسیعی از متخصصان برجسته علوم انسانی بررسی شد و روایی آن مورد تأیید قرار گرفت. در مطالعه حسینی و مطور (۱۳۹۱)، اعتبار این فرم به روش محاسبه آلفای کرانباخ ۰/۸۸ گزارش شده است. رویه مرسوم «شورای بررسی متون» برای نقد کتاب‌ها بدین ترتیب است که پس از انتخاب ناقدین، با آن‌ها تماس تلفنی برقرار می‌شود و در صورت اعلام موافقت برای انجام دادن نقد، یک نسخه از هر کتاب همراه با فرم نقد برای هر دو ناقد ارسال و یک فرصت سه‌ماهه برای مطالعه و بررسی کتاب به آنان داده می‌شود. پس از دریافت فرم‌های جداگانه، نظرات را دبیر تخصصی گروه که خود دارای تحصیلات دکتری در علوم تربیتی است، تلفیق و فرم نهایی تدوین می‌شود. متخصصان ناقد در جلسه گروه علوم تربیتی شورای بررسی متون انتخاب شده بودند^۱ و تعدادشان ۴۵

۱. این گروه شامل تعدادی از استادان علوم تربیتی دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های پژوهشی کشور است که به پیشنهاد رئیس گروه و با تصویب اعضای شورا انتخاب می‌شوند و رئیس پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، حکم عضویت را برای آنان صادر می‌کند.

نفر برای ۳۳ کتاب بوده است. برخی از متخصصان بیش از یک کتاب را ارزیابی کرده بودند و یک کتاب نیز تنها یک ناقد متخصص داشته است. این متخصصان از دانشگاه‌های شیراز، خوارزمی، تربیت مدرس، شهید باهنر کرمان، علامه طباطبایی، الزهراء، شهید چمران اهواز، شهید رجایی و پیام نور، و مؤسسه‌های آموزشی و پژوهشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش بودند و دست کم دو نفر از آنان دارای مرتبه علمی مری بودند. از آنجا که در انتخاب کتاب‌ها، محدودیت زمانی مورد توجه نبوده است، از قدیم‌ترین ارزیابی یا نقدی که در این مطالعه استفاده شده است، نقد کتاب *نظریه‌های برنامه درسی* (میلر، ۱۳۷۹) و آخرین آن نقد کتاب *پداگوژی علم و هنر یاددهی - یادگیری از دوران باستان تا به امروز* (گوتیه و تاردیف، ۱۳۹۵) بوده است. البته از ۳۳ کتاب مورد بررسی، ۲۶ کتاب حداقل فصل سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ مورد ارزیابی قرار گرفته بودند.

جدول ۱ فهرست کتاب‌های نمونه

ردیف	عنوان	مؤلف / مترجم	سال نشر (چاپ اول)	ناشر
۱	آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد یکم)	بهشتی، سید محمد؛ ابوجعفری، مهدی؛ فقیهی، علی نقی	۱۳۷۷	سمت
۲	آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد پنجم)	بهشتی، سید محمد	۱۳۸۷	سمت
۳	آشنایی با فلسفه آموزش و پرورش	نلر، جی، اف. ترجمه فریدون بازرگان دیلمقانی	۱۳۸۸	سمت
۴	آموزش و پرورش تطبیقی	آقازاده، احمد	۱۳۸۹	سمت
۵	آموزش و پرورش تطبیقی	کوی، لوتان. ترجمه محمد یمنی دوزی سرخابی	۱۳۸۸ چاپ چهارم	سمت
۶	آموزش تفکر انتقادی	مایزر، چت، ترجمه خدایار ایلی	۱۳۸۶	سمت
۷	الگوهای یادگیری، ابزارهایی برای تدریس	جویس، بروس؛ کالهنون، امیلی و هاپکینز، دیوید. ترجمه محمود مهر محمدی و لطفعلی عابدی	۱۳۸۴	سمت
۸	ارزشیابی آموزشی: مفاهیم، الگوها و فرایندهای عملیاتی	بازرگان، عباس	۱۳۸۰	سمت

ادامه جدول ۱

ردیف	عنوان	مؤلف / مترجم	سال نشر (چاپ اول)	ناشر
۹	برنامه درسی: نظریات، رویکردها و چشم‌اندازها	مهر محمدی، محمود و همکاران	۱۳۸۷	سمت
۱۰	پداگوژی: علم و هنر یاددهی-یادگیری از دوران باستان تا به امروز (نظریه و کاربرد)	گوته، کلرمون و تاردیف، موریس. ترجمه فریده مشایخ	۱۳۹۵	سمت
۱۱	تاریخ آموزش و پرورش ایران با تأکید بر تحولات تربیتی دوره معاصر	آقازاده، احمد و آرمند، محمد	۱۳۹۲	سمت
۱۲	تکنولوژی یادگیری	افضل‌نیا، محمدرضا	۱۳۹۳	سمت
۱۳	تولید برنامه‌های آموزشی تلویزیونی	رضوی، سید عباس	۱۳۹۳	سمت
۱۴	دیدگاه‌های نو در برنامه‌ریزی آموزشی	مشایخ، فریده	۱۳۹۰	سمت
۱۵	روابط انسانی در سازمان‌های آموزشی	سرمد، غلامعلی	۱۳۸۹	سمت
۱۶	روش‌ها، فنون و الگوهای تدریس	صفوی، امان‌الله	۱۳۸۴	سمت
۱۷	روش تدریس پیشرفته (آموزش مهارت‌ها و راهبردهای تفکر)	شعبانی، حسن	۱۳۹۰	سمت
۱۸	رویکردهای نظری و عملی تدوین برنامه‌های درسی در آموزش عالی	نصر، احمدرضا؛ اعتمادزاده، هدایت‌الله و نیلی، محمدرضا	۱۳۹۰	سمت و دانشگاه اصفهان
۱۹	سیر آراء تربیتی در غرب	کاردان، علیمحمد	۱۳۹۰	سمت
۲۰	طراحی آموزشی: مبانی، رویکردها و کاربردها	فردانش، هاشم	۱۳۹۲	سمت
۲۱	طراحی پیام‌های آموزشی	امیر تیموری، محمدحسن	۱۳۹۰	سمت
۲۲	فرهنگ‌های برنامه درسی	ژوزف، پاملا بلوتین و دیگران. ترجمه محمود مهر محمدی	۱۳۸۹	سمت
۲۳	مبانی طراحی آموزشی	نوروزی، داریوش و رضوی، سید عباس	۱۳۹۰	سمت
۲۴	منابع یادگیری در تعلیم و تربیت	سلیمان‌نژاد، اکبر و وفایی‌مهر، محمد	۱۳۹۰	سمت
۲۵	مبانی آموزش و پرورش شناختی	خرازی، سید کمال و تلخایی، محمود	۱۳۹۰	سمت و مؤسسه علوم شناختی

ادامهٔ جدول ۱

ردیف	عنوان	مؤلف / مترجم	سال نشر (چاپ اول)	ناشر
۲۶	مبانی برنامه‌ریزی درسی آموزش ملکی، حسن متوسطه		۱۳۷۹	سمت
۲۷	مقدمه‌ای بر شیوهٔ طراحی و تألیف آرمند، محمد و ملکی، حسن کتاب درسی دانشگاهی		۱۳۹۱	سمت
۲۸	مقدمه‌ای بر فلسفه تعلیم و تربیت اکرمی، سید کاظم اسلامی		۱۳۹۴	سمت
۲۹	مکاتب فلسفی و آراء تربیتی	گوتسک، جرالده، ال. ترجمه محمد جعفر پاک سرشت	۱۳۸۹	سمت
۳۰	مهارت‌های آموزشی و پرروشی (روش‌ها و فنون تدریس)	شعبانی، حسن	۱۳۹۳	سمت
۳۱	نظارت و راهنمایی آموزشی	نیکنامی، مصطفی	۱۳۹۲	سمت
۳۲	نظریه‌های برنامه درسی	میلر، جسی، پی. ترجمه مهر محمدی، محمود	۱۳۸۹	سمت
۳۳	نظریه و عمل رسانه‌های آموزشی در عصر دیجیتال	اسکندری، حسین	۱۳۹۱	سمت

برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شد؛ بدین ترتیب که پاسخ پرسش‌ها در قالب یکی از سه مضمون خوب، متوسط و ضعیف خلاصه شد، در تمامی پاسخ‌های وارد به تحلیل، یکی از این سه مضمون مذکور به روشنی آمده بود. به عبارت دیگر، پاسخ‌دهنده ابتدا وضعیت کتاب را در شاخص مورد بررسی خوب، متوسط یا ضعیف ارزیابی می‌کرد و پس از آن به توضیح تکمیلی نظر خود می‌پرداخت. پاسخ‌های مغایر با هم یا آن‌هایی که رویهٔ مذکور را رعایت نکرده بودند وارد تحلیل نشدند.

یافته‌های پژوهش

به منظور ارائه یافته‌های پژوهش، پاسخ‌های ناقدین در مؤلفه‌های مربوط به چهار شاخص محتوایی، زبانی، ساختاری و شکلی براساس سه معیار خوب، متوسط و ضعیف دسته‌بندی شد. خلاصه یافته‌ها در جدول ۲ توصیف شده است.

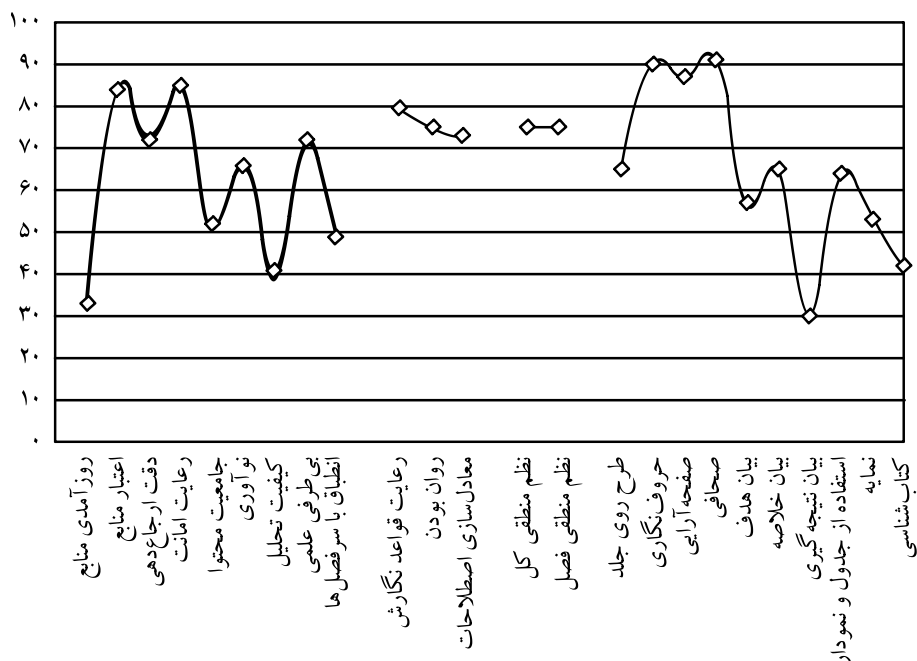
جدول ۲ خلاصه یافته‌های پژوهش براساس فراوانی

مقوله‌ها	شاخص	فراوانی خوب (به درصد)	فراوانی متوسط (به درصد)	فراوانی ضعیف (به درصد)
۱. شاخص‌های محتوایی	روزآمدی منابع	۳۳	۲۲	۳۹
	اعتبار علمی منابع	۸۴	۸	۸
	دقت در ارجاع‌دهی	۷۲	۱۴	۱۴
	امانت در ارجاع‌دهی	۸۵	۱۱	۴
	جامعیت محتوای کتاب	۵۲	۱۷	۳۱
	برخوردار بودن از نوآوری	۶۶	۳۱	۳
	کیفیت تحلیل علمی مسئله	۴۰	۲۰	۴۰
	بی‌طرفی علمی و انطباق با سرفصل‌های مصوب	۷۲	۶	۲۲
	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۸	۲۸	۲۴
	۲. شاخص‌های زبانی	رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش	۸۰	۱۰
روان بودن		۷۵	۱۴	۱۱
معادل‌سازی دقیق اصطلاحات تخصصی		۷۳	۱۷	۱۰
۳. شاخص ساختاری		رعایت نظم منطقی در کل کتاب	۷۵	۴
	رعایت نظم منطقی در هر فصل	۷۵	۷	۱۸
	طرح روی جلد	۶۵	۱۲	۲۳
	حروف‌نگاری	۹۰	۱۰	-
	صفحه‌آرایی	۸۷	۱۳	-
	صحافی	۹۱	۵	۴
۴. شاخص‌های شکلی	بیان هدف	۵۷ (صریح)	۴۳ (ضمنی)	-
	بیان خلاصه	۶۵ (دارد)	۳۵ (ندارد)	-
	بیان نتیجه‌گیری	۳۰ (دارد)	۷۰ (ندارد)	-
	استفاده از جدول و نمودار	۶۴ (دارد)	۳۶ (ندارد)	-
	نمایه	۵۳ (دارد)	۳۷ (ندارد)	-
	کتاب‌شناسی	۴۲ (دارد)	۵۸ (ندارد)	-

بدین ترتیب، جدول ۲ نتایج کلی را چنین نشان می‌دهد: متخصصان معتقدند تمامی کتاب‌های علوم تربیتی منتشر شده در «سمت» به صورت ضمنی یا صریح به اهداف کل یا فصل کتاب اشاره داشته‌اند؛ ۹۰ درصد از آنان، حروف‌نگاری و ۸۷ درصد از آنان صفحه‌آرایی کتاب‌ها را در سطح خوب ارزیابی کردند؛ ۸۵ درصد معتقد بودند در ارجاع‌دهی، امانت رعایت شده است؛ ۸۴ درصد اعتقاد داشتند از منابع معتبر برای تدوین اثر استفاده شده است؛ ۷۵ درصد، نظم منطقی در طول فصل را در سطح خوب ارزیابی کردند و معتقد بودند متن دارای نثری روان است؛ ۷۳ درصد عقیده داشتند در کتاب‌های گروه علوم تربیتی سازمان «سمت»، معادل‌های دقیقی برای اصطلاحات مورد استفاده قرار گرفته است و ۷۲ درصد از آنان، رعایت بی‌طرفی علمی در کتاب‌ها را مورد تأیید قرار دادند. این شاخص‌ها که دست کم ۷۰ درصد از متخصصان معتقد بودند کتاب‌های «سمت» در آن‌ها از وضعیت خوبی برخوردارند، از نقاط قوت کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» در نظر گرفته شدند. نتایج در عین حال نشان داده است ۴۰ درصد از متخصصان، کیفیت تحلیل کتاب‌های علوم تربیتی سازمان «سمت» را در وضعیت ضعیف ارزیابی کردند؛ ۳۹ درصد معتقد بودند منابع مورد استفاده در این کتاب‌ها روزآمد نیست و به نظر ۳۱ درصد، این کتاب‌ها فاقد جامعیت محتوا هستند. این شاخص‌ها که دست کم ۳۰ درصد از متخصصان، وضعیت کتاب‌های گروه علوم تربیتی سازمان «سمت» را در آن‌ها ضعیف ارزیابی کردند، از نقاط ضعف کتاب‌های گروه علوم تربیتی سازمان «سمت» در نظر گرفته شدند.

همچنین به منظور مقایسه شاخص‌های چهارگانه در کتاب‌های علوم تربیتی «سمت»، نمودار خطی پاسخ‌های منتقدین در سطح کیفی «خوب» ترسیم شد تا مقایسه به صورت بصری و با سهولت انجام شود. نتایج در شکل ۱ نشان داده شده است.

مقایسه کتاب‌های علوم تربیتی «سمت»، از لحاظ میزان فراوانی پاسخ‌های سطح کیفی «خوب» از سوی ناقدین نشان می‌دهد، اگر چه این کتاب‌ها از دو مؤلفه اعتبار منابع و رعایت امانت در شاخص محتوایی و مؤلفه‌های حروف‌نگاری و صحافی در شاخص شکلی بیشترین فراوانی پاسخ «خوب» را داشته‌اند، در مجموع به نظر می‌رسد آن‌ها در دو شاخص زیبایی و ساختاری از وضعیت بهتری در مقایسه با دو شاخص محتوایی و شکلی برخوردارند.

شکل ۱ مقایسه وضعیت کیفی «خوب» در شاخص‌های چهارگانه محتوایی، زبانی، ساختاری و شکلی

بحث و نتیجه‌گیری

این مطالعه در مجموع نشان داد که دست کم ۷۰ درصد از متخصصان، نمونه کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» را از لحاظ شاخص‌های اعتبار منابع، دقت در ارجاع‌دهی، رعایت امانت، بی‌طرفی علمی، رعایت قواعد نگارش، روان‌بودن، معادل‌سازی دقیق اصطلاحات، نظم منطقی در فصول و در کل اثر و نیز کیفیت حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی و صحافی را در وضعیت خوبی ارزیابی کردند و بر این اساس این شاخص‌ها را می‌توان نقاط قوت کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» دانست. نتایج در عین حال نشان داده است دست کم ۳۰ درصد از متخصصان، نمونه کتاب‌های مربوط به رشته علوم تربیتی منتشر شده از سوی «سمت» را از حیث شاخص‌های روزآمدی منابع، جامعیت محتوا و کیفیت تحلیل، ضعیف ارزیابی کردند. این عدد در شاخص‌های شکلی بیشتر بوده است.

براساس این یافته‌ها می‌توان دو نتیجه‌گیری بسیار مهم اما ناقص ارائه داد: نخست، وضعیت کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» از حیث رعایت عوامل مؤثر در طراحی و تهیه

کتاب‌های درسی و دوم، وضعیت این کتاب‌ها از حیث موفقیت در ایفای نقش‌هایی است که یک کتاب درسی می‌تواند داشته باشد. در پژوهش‌های متعددی ویژگی‌های مناسب برای کتاب‌های درسی دانشگاهی بررسی شد؛ از جمله در بررسی اصابت طبری و همکارانش (۱۳۹۹) که چهار درون‌مایه دقت علمی، ماهیت آموزشی، مخاطب محوری و دقت نگارشی ذکر شده است. نیز یافته‌های مطالعه حاضر در خصوص دو درون‌مایه دقت علمی و دقت نگارشی کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» درمی‌یابیم که اعتبار علمی، روزآمدی، ساختار علمی منسجم و همه‌جانبه‌نگری یا جامعیت محتوا به عنوان نشانه‌های دقت علمی و شاخص‌های رعایت اصول و قواعد دستوری و نگارشی همراه با شفافیت در بیان مطالب (روان‌بودن) از نشانه‌های دقت نگارشی‌اند. از آنجا که پژوهش حاضر نشان داد دست کم ۷۰ درصد از کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» از حیث نشانه‌های اعتبار علمی، روزآمدی، ساختار علمی منسجم و جامعیت محتوا در سطح متوسط یا خوب قرار دارند، می‌توان گفت دقت علمی این کتاب‌ها در سطح مقبولی است و نیز از آنجا که دست کم ۷۵ درصد از کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» از حیث قواعد دستوری و نگارشی و روان‌بودن در سطح خوبی قرار دارند، پس این کتاب‌ها از دقت نگارشی خوبی برخوردارند. به عنوان نتیجه‌گیری دوم در پاسخ به این پرسش مهم که کتاب‌های «سمت» تا چه حد در ایفای سه نقش مهم کتاب درسی، یعنی اطلاع‌رسانی، ساختاردهی و سازماندهی به یادگیری و هدایت یادگیری (نوروززاده و رضایی، ۱۳۸۸) موفق بوده‌اند می‌توان مدعی بود اگرچه براساس یافته‌های موجود نمی‌توان در باب ایفای نقش هدایت یادگیری سخن گفت، اما اینکه دست کم ۶۰ درصد از کتاب‌های علوم تربیتی «سمت» در سطح متوسط یا خوبی از جامعیت محتوا هستند و کیفیت تحلیل مناسبی دارند، می‌تواند مؤید توانایی مقبول آن‌ها در ایفای نقش اطلاع‌رسانی باشد. نتیجه‌گیری مشابهی در مورد ایفای نقش ساختاردهی و سازماندهی به یادگیری نیز می‌توان به دست آورد چرا که تمامی این کتاب‌ها یا به صورت صریح و یا ضمنی اهداف خود را بیان داشته‌اند و دست کم ۶۰ درصد آن‌ها ضمن استفاده از جداول، نمودار و تصاویر، به ارائه خلاصه نیز پرداختند.

توجه به شاخص‌هایی مانند آموزشی بودن محتوا، فراهم آوری فرصت یادگیری، تناسب با اصول برنامه‌ریزی درسی، تفکر انتقادی و خلاق، ویژگی‌های زیبایی‌شناختی و بلاغی، خلاق بودن نثر و جایگاه مؤلف (اصابت طبری و همکاران، ۱۳۹۹) به پژوهشگران آتی توصیه می‌شود. توجه به سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش، توجه بیش از پیش به

شاخص‌های شکلی، سیاست‌گذاری در انتشار آثار گروهی و توجه به نقدهای منتشر شده، پیشنهادها و دیگر است که براساس این مطالعه می‌توان ارائه کرد. توجه به این نکته ضروری است که سازمان «سمت»، دست کم ۱۵۰ اثر در حوزه علوم تربیتی منتشر کرده است، اما در این مطالعه تنها ۳۳ اثر مشمول تحلیل شدند؛ بدین ترتیب ۳۳ کتاب نمی‌تواند نمونه‌ای مکفی و معرف برای تمامی آثار انتشار یافته سازمان «سمت» باشد، لذا در تعمیم یافته‌های این مطالعه و نتیجه‌گیری نهایی در مورد کیفیت آثار منتشر شده این سازمان، باید محتاط بود.

منابع

- آرمند، محمد (۱۳۷۲). «آشنایی با ساختار و عملکرد سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم انسانی و اسلامی»، پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۳، ص ۱۲۵-۱۳۸.
- آرمند، محمد (۱۳۹۹). «نقدی بر کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی»، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۲۰، شماره ۱۰، ص ۱۷-۳.
- اصابت طبری، ابراهیم، نوریان، محمد آرمند، محمد و داریوش نوروزی (۱۳۹۹). «سنتر پژوهی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۴، شماره ۶، ص ۱۱۴-۱۴۵.
- برخورداری، رمضان (۱۳۹۳). «نقد و بررسی کتاب مکاتب فلسفی و آراء تربیتی، تألیف جerald گوتک»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۸، شماره ۳۴، ص ۱۲۱-۱۳۵.
- جمالی زواره، بتول، نصر، احمد رضا، آرمند، محمد و محمدرضا نیلی (۱۳۸۸). «تیین معیارهای محتوایی تألیف و تدوین کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته‌های علوم تربیتی، مشاوره و روان‌شناسی»، سخن سمت، دوره ۱۴، شماره ۲۱، ص ۳۱-۴۹.
- حسینی، سید محمدحسین و معصومه مطور (۱۳۹۱). «نقدی بر کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته علوم تربیتی در ایران»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۶، شماره ۲۶، ص ۱۱۹-۱۴۲.
- حسینی، سید مسعود و مقصود امین خندقی (۱۳۹۶). «بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی دانشگاهی انتشارات سمت، رشته کارشناسی علوم تربیتی»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حسینی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۷). «نقدی بر کتاب رویکردهای نظری و عملی تدوین برنامه‌های درسی در آموزش عالی»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۲، شماره ۴۳، ص ۱۱۶-۱۴۱.
- رشیدی، ناصر (۱۳۸۸). «چهارچوبی جامع برای ارزیابی کتب درسی دانشگاهی»، عیار، دوره ۱۴، شماره ۲۲، ص ۲۱-۳۶.
- رضی، احمد (۱۳۸۸). «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، سخن سمت، دوره ۱۴، شماره ۲۱، ص ۲۱-۳۰.

- سبزه، بطول (۱۳۹۹). «نقد کتاب مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)»، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۲۰، شماره ۱۰، ص ۲۱۰-۲۱۹.
- شعبانی، حسن (۱۳۹۳). روش تدریس پیشرفته، تهران: سمت.
- عبداللهی، حسین (۱۳۹۹). «نقد و تحلیل محتوای کتاب راهنمای تدریس در دانشگاه‌ها»، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۲۰، شماره ۱۰، ص ۲۱۰-۲۱۹.
- گوته، ک. و ام. تاردیف (۱۳۹۵). پداگوژی: علم و هنر یاددهی - یادگیری از دوران باستان تا به امروز (نظریه و کاربرد)، تهران: سمت.
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۲). «صد ویژگی کتاب‌های دانشگاهی کارآمد و اثربخش»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۷، شماره ۲۹، ص ۱۷-۱.
- میلر، جی. پی. (۱۳۷۹). نظریه‌های برنامه درسی، ترجمه محمود مهرمحمدی، تهران: سمت.
- نوروززاده، رضا و ندا رضایی (۱۳۸۸). «پیش‌بایست‌ها و الزامات کتاب درسی دانشگاهی»، عیار، دوره ۱۴، شماره ۲۳، ص ۱۱۷-۱۳۸.
- نوریان، محمد (۱۳۹۳). «روش‌های ارزشیابی کتاب‌های درسی دانشگاهی، مزایا و محدودیت‌ها»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۸، شماره ۳۳، ص ۱۷-۱.
- یارمحمدیان، محمدحسین، آرمند، محمد و هاجر زارعی (۱۳۸۸). «ارزیابی کتاب‌های درسی دانشگاهی علوم انسانی براساس شاخص‌های مطلوب کتاب‌های درسی دانشگاهی»، عیار، دوره ۱۴، شماره ۲۳، ص ۵۸۳-۶.
- Abuloum, A., Farah, A., Almulla, E. K., & A. Yaakub (2019). "College students' usage of and preferences for print and electronic textbooks", *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 14(07): 80-97.
- Bare, J. L. (2015). Pedagogical approaches in basic writing textbook. A thesis presented to the faculty of the University of Alaska Anchorage in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Art.
- Dwivedi, A. V. (2016). "Review of the book philosophical, ideological, and theoretical perspectives on education", by G. L. Gutek, *Alberta Journal of Educational Research*, 62 (2): 220-222.
- Fahimifar, S., Isfandyari-Moghaddam, A., & M., R. Vasfi (2020). The desirable features and weaknesses of Iranian academic textbook publishing in social sciences fields, *Publishing Research Quarterly*, 36, pp. 102-115.
- Gak, D. M. (2011). Textbook-an important element in the teaching process. *Fakultet tehničkih nauka*, pp. 79-82.
- Graves, K. (2000). *Designing Language Course, A Guide for Teachers*, Boston: Heinle, Cengage Learning.
- Jain, M. (2015). Book review of the New Perspectives in the History of Indian Education, by Parimala V. Rao. *Contemporary Education Dialogue*, 12(1): 110-125.
- Kauka, E. O. (2018). "A review of Philosophy of Education: An Introduction", by T. W. Moore, *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 2(12): 2454-6186.
- Oinas, P., & S. Leppala (2013). "Views on book reviews", *Regional Studies*, 47 (10): 1785-1789.
- Richardson, J. S., Morgan, R. F., & C. E. Fleener (2012). *Reading to Learn in the Content*

Areas, 8th ed., Belmont, CA: Wadsworth.

Rotich, D. C., Kogos, E. J., & Z. R. Geuza (2018). An Investigation of textbook vetting and evaluation process in Tanzania, *Pub Res Q.* 34, pp. 96-109.

Rottensteiner, S. (2010). "Structure, function and readability of new textbooks in relation to comprehension", *Procedia Social and Behavioural Sciences*, 2, pp. 3892-3898.

Taber, K. S. (2004). Review of Models of learning – tools for teaching, For *ESCalate* (Education Subject Centre of the Higher Education Academy Network) <http://escalate.ac.uk/23>

Tamtik, M. (2014). *Book review of the Comparative Education Research: Approaches and Methods*, by M. Bray, B. Adamson & M. Mason, *Canadian and International Education/Education Canadienne et internationale*, 43 (2), article 8. Available at: <http://ir.lib.uwo.ca/cie-eci/vol43/iss2/8>